

PODOBY NEMECKO-JAZYČNEJ OPERNEJ KRITIKY V PREŠPORKU OKOLO ROKU 1900. STRATÉGIE, MÉDIÁ, OSOBNOSTI.

JANA LASLAVÍKOVÁ

Historický ústav Slovenskej akadémie vied, v.v.i., Bratislava

Abstrakt: Operná produkcia v európskych verejných divadlách a jej reflexia v dennej tlači zaznamenala v súvislosti s dopytom po spoločenskej prezentácii meštianskej vrstvy počas 19. storočia nebývaný rozmach. Bol to aj prípad Prešporka, kde okolo roku 1900 patrilo opere v repertoári nemecko-jazyčných súborov popredné miesto. Denníky *Preßburger Zeitung* a *Westungarischer Grenzboten* poskytovali opernému daniu v prešporskom Mestskom divadle rozsiahly priestor a skrze referáty a kritiky formovali vkus tunajšieho publika. Medzi najvýznamnejších operných kritikov patrili ústredné osobnosti prešporského spolkového života Ján Nepomuk Batka, Josef Thiard-Laforest a Gustav Mauthner. Ich texty reflektovali operný život a súčasne reagovali na meniacu sa spoločensko-politickú situáciu prinášajúcu zmeny v divadelnej prevádzke. Operná kritika sa tak stala strategickým prostriedkom pre verejnú diskusiu o ďalšom smerovaní divadelného umenia v Prešporku.

Kľúčové slová: opera v Prešporku, *Preßburger Zeitung*, *Westungarischer Grenzboten*, operní kritici Ján Nepomuk Batka, Josef Thiard-Laforest, Gustav Mauthner

„To, čo milujeme, to aj často kritizujeme, preto to musíme mať veľmi radi.“¹ Tento všeobecne rozšírený výrok parafrázoval viedenský kritik Hermann Bahr na sklonku 19. storočia v súvislosti s viedenským Burgtheater, ktoré dlhoročne zastávalo funkciu prvej nemeckej scény. Jeho miestami až mýtická poveseť rástla práve prostredníctvom kritikov a nimi intenzívne budovaného obrazu mediálnej udalosti po každom odhnanom predstavení. Divadlo bolo súčasne transferom ideí a postojov spoločenských elít, ktoré divadelní kritici predkladali čitateľom v súlade s programom novín, pre ktoré písali.

Divadelné kritiky a špeciálne tie, ktoré zachytávajú operné predstavenia, patria k najvýznamnejším prameňom pre skúmanie inscenačnej praxe hudobnodramatickej tvorby v 19. storočí.² V mnohých prípadoch sú jediným záznamom o zrealizovanom predstavení, nakoľko v danom období nebolo možné z dôvodu nedostatočného javiskového osvetlenia vytvoriť počas predstavenia fotografický záznam a dobové divadelné dekorácie sa v mnohých prípadoch vôbec nezachovali.³ Operní recenzenti, obzvlášť vo veľkých operných metropolách, akými boli Viedeň, Berlín, Paríž či Londýn,

¹ Die Krisis des Burgtheaters. Ein Pariser Brief vom Hermann Bahr. In *Deutsche Worte*, Wien, 1889, roč. 9, č. 2, s. 88.

² Rastúci záujem o výskum hudobnej kritiky v 19. storočí a špeciálne o oblasť opernej kritiky v danom období dokazuje aj vydanie rozsiahlej monografie CASCUDO GARCÍA-VILLAROCO, T. (ed.). *Nineteenth-Century Music Criticism*. Turnhout : Brepols, 2017.

³ O divadelných dekoráciách v 19. storočí pozri LASLAVÍKOVÁ, J. Theater Decorations in Pressburg in the Eighteenth and Nineteenth Centuries. In *Music in art : International Journal for Music Iconography*, 2020, roč. 45, č. 1 – 2, s. 155 – 192.

sa preto stávali vyhľadávaným cieľom hudobných skladateľov, ktorí pred opernými premiérami prostredníctvom svojich agentov zasielali do redakcií prominentných kultúrnych denníkov správy o pripravovaných premiérach, ba dokonca ich pozývali na súkromné uvedenia diel ešte pred premiérou. Nebolo výnimkou, že operní kritici boli priebežne informovaní o kompozičnom procese.⁴

S rozmachom cestovania po železnici sa mnohí operní kritici mohli osobne zúčastniť premiér v európskych metropolách a zavítať do vzdialených miest, aby tak oboznámili svojich čitateľov s opernými novinkami.⁵ O opernom dianí vo významných divadlách sa čitatelia dozvedali zo správ korešpondentov veľkých novín, ktoré preberali menšie denníky. Abonenti prešporských denníkov tak mohli zblízka sledovať umelecký život v Paríži, Londýne či Madride. Uvedenie zdroja slúžilo ako záruka overenej informácie a súčasne bolo pridanou hodnotou pre lokálnu tlač. Cirkulácia správ vo viacerých médiách, či už s uvedením konkrétneho mena autora alebo bez neho, nebola znakom plagiátorstva ale dobovej praxe a vytváranie kultúrnej informačnej „siete“ bolo jej súčasťou.⁶

Periodická tlač umožnila mnohým umelcom vstup do veľkého sveta umenia, keďže vďaka dobre vybudovaným novinárskym kontaktom sa o ich úspešnom debute mohlo v krátkom čase dozvedieť množstvo čitateľov. Uverejňovanie fotografií umelcov v kultúrnych časopisoch zase umožnilo šírenie profilov najznámejších osobností a vytváranie moderných charizmatických celebrit.⁷ Fotografický materiál dopĺňali životopisné údaje, vrátane „neznámych“ podrobností podaných ako dramatický príbeh umeleckého osudu, miestami fiktívne dotvorený, s cieľom vyvolať u čitateľov čo najväčší záujem. Priestor pre uplatnenie literárneho talentu kritikov ponúkali rozsiahle feuilletony uverejňované na prvých stránkach novín.⁸ V druhej polovici 19. storočia zohrali vďaka hudobnému kritikovi, estetikovi a historikovi Eduardovi Hanslickovi centrálnu rolu vo formovaní sa hudobnej a opernej viedenskej tlače, ktorej vplyv možno sledovať aj v práci prešporských autorov.

Periodické monitorovanie operných predstavení v divadlách hlavných miest a vystúpení operných hviezd vo významných koncertných domoch utvorilo nové modely myslenia a hodnotových kritérií meštianskej spoločnosti. Kým počas prvej polovice 19. storočia sa umelci uchádzali o priazeň reprezentatívnej i občianskej verejnosti, ku koncu 19. storočia už prevažovala finančná podpora zo strany silnej strednej vrstvy.⁹ Operná produkcia vo verejných divadlách a jej reflexia v dennej tlači rástla súbežne s dopytom po sebareprezentácii tejto novej spoločnosti. Byť súčasťou

⁴ KOPECKÝ, J. Poslední opery Antonína Dvořáka a Zdeňka Fibicha: „asi tak jako“ Goldmarkova Královna ze Sáby. In *Opus musicum*, 2018, roč. 50, č. 3, s. 31 – 49.

⁵ THER, P. – NIEDEN, G. zur - MÜLLER, S. O. – TOELLE, J. (eds.). *Oper im Wandel der Gesellschaft. Kulturtransfers und Netzwerke des Musiktheaters im modernen Europa*. Wien : Böhlau Verlag, 2010.

⁶ K tlačeným médiám v 19. storočí pozri bližšie THEOBALD, T. *Presse und Sprache im 19. Jahrhundert. Eine Rekonstruktion des zeitgenössischen Diskurses*. Berlin : De Gruyter, 2012.

⁷ GOOLEY, D. From the Top: Liszt's Aristocratic Airs. In BERENSON, E. – GILOI, E. *Constructing Charisma: Celebrity, Fame, and Power in Nineteenth-Century Europe*, New York; Oxford : Bergahn Books, 2010, s. 69.

⁸ K výskumu hudobnej a opernej kritiky na pozadí feuilletonov pozri MCCOLL, S. *Music criticism in Vienna 1896 – 1897. Critically Moving Forms*. Oxford : Clarendon Press, 1996. Ďalej pozri GLOCKOVÁ, M. *Hudobná kritika v dejinách*. Banská Bystrica : Akadémia umení, Fakulta múzických umení, 2007, s. 40 – 41.

⁹ K pojmu reprezentatívna a občianska verejnosť pozri bližšie HABERMAS, J. *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*. Mit einem Vorwort zur Neuauflage. Suhrkamp-Taschenbuch Wissenschaft, 1990.

zoznamov mien významných hostí prítomných na predstavení, ktoré prominentné noviny uverejňovali na záver kritik, znamenalo verejné potvrdenie sociálneho statusu. Súčasne to zaväzovalo k organizovaniu privátnych koncertov za účasti celebrit, ktoré ústnu reklamu radi kombinovali s publicitou v tlačенých médiách. V prípade Prešporka to bola najmä rodina arcivojvodu Fridricha Rakúsko-Tešínskeho a jeho manželky Izabely, ktorých mená sa pravidelne objavovali na konci operných kritik. Mená ďalšej miestnej šľachty ako aj členov významných meštianskych rodín boli spravidla uvádzané v súvislosti s benefičnými podujatiami v divadle.

Čo sa týka opernej kritiky v tlačенých periodikách provinčných miest, jej podoba závisela od viacerých faktorov. Prvým bola prítomnosť opernej tvorby v repertoári daného mestského divadla, vrátane naštudovania nových titulov, čo v mnohých prípadoch nebolo samozrejmosťou, nakoľko operné inscenácie patrili v porovnaní s činohrou k nákladným projektom.¹⁰ O to výraznejšia bola snaha zmluvne zaväzovať nájomcov divadelných budov k pravidelnému uvádzaniu noviniek, obzvlášť operných. Rozhodovalo finančné zázemie divadelných riaditeľov, ktoré im umožňovalo zakúpenie licencií na nové diela pre konkrétne divadlo, ktoré mali v prenájme. Ďalším faktorom bola frekvencia hostovaní známych operných sólistov a zabezpečenie nových divadelných dekorácií. Diela sa v repertoári mestských divadiel spravidla opakovali a vznik opernej kritiky sa viazal na zmenu, či už v podobe nových tvárí v staršom naštudovaní alebo novej inscenácie.

Pri referovaní o opakovane uvádzaných tituloch nebolo možné vyhnúť sa istej popisnosti a kopírovaniu. Scény boli vytvárané z typizovaných dekorácií, ktoré sa používali pri viacerých operných tituloch, a operná réžia určovala predovšetkým rozmiestnenie účinkujúcich na javisku. Kritici sa preto najviac sústredili na spevácke výkony umelcov. Pri hodnotení výkonov si pomáhali systémom javiskových odbovov, porovnávali známe spevácke vzory s výkonmi domácich umelcov, pričom sa s postupom času zvyšovali ich nároky na originalnosť vykreslenia charakteru danej postavy. Mnohí kritici boli súčasťou miestnej inteligencie, kreovali sa z radov učiteľov alebo pôsobili na úradníckych pozíciách, viacerí z nich patrili k aktívnym hudobníkom. Súčasne mali väzby na mestské zastupiteľstvo, ktoré rozhodovalo o prenájme divadelnej budovy divadelným riaditeľom-podnikateľom.

Prítomnosť dramatického umenia v meste tak podmieňovala vznik divadelných kritik, ktoré boli súčasne komentátormi spoločenského diania. Inak to nebolo ani v Prešporku, kde od roku 1886 stálo nové Mestské divadlo so stabilnou divadelnou prevádzkou.¹¹ Súčasťou uvádzaného repertoáru boli aj operné diela, ktoré dali podnet k vzniku mnohých novinových referátov. Predmetom nasledovných riadkov bude ich podoba a funkcia okolo roku 1900, nahliadaná vo svetle stratégií nemecko-jazyčnej tlače a jej popredných osobností, ktoré dlhoročne formovali kultúrnu tradíciu mesta. Operné kritiky na túto tradíciu nadväzovali, zároveň boli poznačené meniacou sa spoločensko-politickou situáciou, ktorá v roku 1899 vyústila do zmeny v systéme prenájmu divadelnej budovy v prospech maďarského divadla. Z kritikov

¹⁰ O úskaliach prevádzky nemeckojazyčných provinčných divadiel pozri KOPECKÝ, J. – KŘUPKOVÁ, L. Olomouc's „Half-Year“ Provincial Theatre and Its Repertoire. In SCUDERI, C. – ZECHNER, I. *Opera as institution: Networks and Professions (1730 – 1917)*. Zürich : LIT VERLAG GmbH & Co. KG Wien, 2019, s. 157 – 178.

¹¹ K najnovším výskumom pozri LASLAVÍKOVÁ, J. *Mestské divadlo v Prešporku na sklonku 19. storočia. Medzi provinciou a metropolou*. Bratislava : Hudobné centrum; Historický ústav SAV, 2020.

sa stali komentátori doby a ich texty poskytujú zaujímavý prameň pre skúmanie spoločensko-politických rozhodnutí, vrátane kultúrnej politiky mesta, v ktorej nemecko-jazyčná opera do začiatku 20. storočia zastávala centrálnu pozíciu.

Kultúrno-spoločenské siete prešporského divadelného publika na sklonku 19. storočia

Bývalé korunovačné mesto na Dunaji, predmestie Viedne či západná bašta maďarstva – aj s týmito prívlastkami sa stretávame v dobovej tlači na prelome 19. a 20. storočia pri opisoch niekdajšieho Prešporka, dnešnej Bratislavy.¹² Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní v roku 1867 a následnom vydaní národnostného zákona č. 44/1868 z 9. 12. 1868, nariaďujúceho používanie maďarčiny ako štátneho a úradného jazyka, nastala jazyková zmena v oblasti miestnych úradov, škôl i cirkevných kruhov. Kultúrna oblasť zostávala vďaka silným identifikačným väzbám na Viedeň aj naďalej doménou starousadlíkov, rozumej nemecko-jazyčného meštianstva, ktoré rozvinulo svoje pole pôsobenia v bohatom verejnom spolkovom živote. Tento niesol stopy viacjazyčnosti, v meste prevažovali nemecko-maďarské spolky, ktoré sa delili podľa konfesionality.¹³ Sebaprezentácia prešporského meštianstva patrila k lokálnemu koloritu spolu s hrdosťou na bohatú históriu slobodného kráľovského mesta. Súčasne vo verejnom prejave prevládalo demonštrovanie vernosti uhorskej vláde nesúce znaky teatrálnosti.

Z pohľadu na členov popredných spolkov je zrejmé ich vzájomné prepojenie, dnes známe ako vytváranie sietí medzi politickými a ekonomickými elitami.¹⁴ Ako príklad spomeňme predsedu Priemyselnej a obchodnej komory a zároveň predsedu Prešporskej I. sporiteľne¹⁵ Theodora Edla (1815 – 1882). Tento člen municipiálneho výboru (mestského zastupiteľstva)¹⁶ a zakladajúci člen Prešporského okrásťovacieho spolku sa angažoval v rámci dobročinných aktivít Katolíckeho meštianskeho spolku¹⁷, súčasne bol aktívnym klaviristom a zakladateľom speváckeho spolku Singverein¹⁸. Edl stál pri zrode myšlienky výstavby novej divadelnej budovy pre Prešporok a za uskutočnenie tohto projektu sa zasadzoval až do svojej náhlej smrti v roku 1882. Zo zoznamu podporovateľov umenia nemožno vynechať významnú slobodomurársku lóžu Mlčanlivosť a jej dlhoročné aktivity v prospech rozvoja hudobného a diva-

¹² MANNOVÁ, E. – DUDEKOVÁ, G. Úvod. Komu patrí Bratislava? Multietnické mesto ako miesto lokálnej, národnej a nadnárodnej reprezentácie. In DUDEKOVÁ, G. (ed.). *Medzi provinciou a metropolou. Obraz Bratislavy v 19. a 20. storočí*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2012, s. 9 – 22.

¹³ MANNOVÁ, E. Spoločenské elity Prešporka v 19. storočí: reprezentácie meštianstva v spolkovom živote a pri inscenovaní pohrebov. In *Bratislava. Zborník Múzea mesta Bratislavy*, 2016, zv. 28, s. 99 – 132.

¹⁴ HUDEK, A. – ŠOLTÉS, P. – VÖRÖS, L. Úvod. In HUDEK, A. – ŠOLTÉS, P. (eds.). *Elity a kontraelity na Slovensku v 19. a 20. storočí. Kontinuity a diskontinuity*. Bratislava: VEDA, 2019, s. 9 – 30.

¹⁵ GAUČÍK, Š. Kultúrne stratégie elit Prešporskej I. sporiteľne (1883 – 1918). In HUDEK, A. – ŠOLTÉS, P. (eds.). *Elity a kontraelity na Slovensku v 19. a 20. storočí. Kontinuity a diskontinuity*, s. 190 – 214.

¹⁶ K téme pozri MÁJEKOVÁ, J. M. Prví virilisti a poslanci Prešporka: municipiálny výbor po reforme samosprávy v roku 1870. In DUDEKOVÁ KOVÁČOVÁ, G. et al. *V supermarkete dejín. Podoby moderných dejín a spoločnosti v stredoeurópskom priestore*. Bratislava: VEDA; Historický ústav SAV, 2021, s. 411 – 431.

¹⁷ K sociálnej politike mesta pozri bližšie KUŠNIRÁKOVÁ, I. Dobročinné spolky a ich vplyv na podobu chudobinskej starostlivosti v Prešporku v prvej polovici 19. storočia. In DUDEKOVÁ KOVÁČOVÁ, G. (ed.). *V supermarkete dejín. Podoby moderných dejín a spoločnosti v stredoeurópskom priestore*, s. 295 – 315.

¹⁸ LENGOVÁ, J. Bratislavský spevácky spolok a jeho prvý zborníkmajster Anton Strehlen. In *Musicologica Slovaca*, 2020, roč. 11 [36], č. 1, s. 35.

delného umenia v meste.¹⁹ Členmi lôže boli mnohí z interných a externých spolupracovníkov prešporských novín.²⁰

Z divadelných kritik vyplýva, že stále publikum kreujúce sa na základe abonentného systému tvorili prešporskí nemecko-jazyční mešťania. Podľa informácií z dobovej tlače sa medzi divadelným obecnstvom nachádzali aj slovenskí návštevníci, ktorí hlasito dávali najavo svoju nevôľu v súvislosti s nemecko-maďarským charakterom Mestského divadla.²¹ Informáciu o slovenskom publiku prichádzajúcom do prešporského divadla z okolitých miest a obcí potvrdzuje vo svojich spomienkach aj slovenský právnik, politik a publicista Ivan Dérer,²² pričom reflektuje i hosťovanie operného súboru Národného divadla z Brna v roku 1902 a jeho odozvu v slovenských intelektuálnych kruhoch.

Od otvorenia Mestského divadla v Prešporku v roku 1886 sa sezóna delila na dve časti – nemecko-jazyčnú a maďarskú, na čele so samostatnými divadelnými riaditeľmi a súbormi.²³ Počas nemecko-jazyčnej časti, ktorá prebiehala v mesiacoch október – január, sa pravidelne uvádzal operný repertoár v nemeckom jazyku. Tento systém platil do roku 1899, keď mesto následkom dlhodobého úsilia zo strany promaďarských mestských elít prenajalo divadelnú budovu maďarskému divadelnému riaditeľovi Ivánovi Rellemu, ktorý angažoval dvojjazyčný nemecko-maďarský súbor. Počet členov bol nízky a predstavenia vykazovali slabú úroveň. Problematickým bolo predovšetkým uvádzanie opernej tvorby, ktorá prináležala maďarskému súboru. Išlo o novinku, keďže do roku 1899 bola opera výlučne v rukách nemecko-jazyčných súborov. Aj keď sa v repertoári objavili nové tituly, medzi nimi opery *Roland mester* a *Alár* od Gézu Zichyho,²⁴ hudobnodramatické umenie nestálo v popredí záujmu maďarského riaditeľa, čo spôsobovalo nevôľu u stáleho nemecko-jazyčného publika. Keďže odmietalo Relleho podporovať, riaditeľ sa dostal do veľkej finančnej núdze. To prinútilo mesto uvažovať nad návratom k pôvodnému modelu striedania sa nemecko-jazyčných a maďarských riaditeľov. Stalo sa tak v roku 1902 a tento systém fungoval až do vzniku Slovenského národného divadla v roku 1920. Rozdiel bol v tom, že operné predstavenia sa presunuli takmer výlučne pod réžiu maďarských divadelných riaditeľov. Paradoxne, vzostup nemecko-jazyčnej opery nastal po roku 1920, keď sa do mesta vrátili hviezdy popredných európskych scén, účinkujúce v Mestskom divadle v rámci dní vyhradených pre nemecké predstavenia.²⁵

¹⁹ BATKA, J. – WODIÁNER, E. *A Hummel-emlékszobor leleplezéséhez, Pozsony, 1887, évi október hó 16. Zur Enthüllung des Hummel-Denkmales in Pressburg, am 16. Oktober 1887. Pozsony-Pressburg [1887].*

²⁰ *Geschichte der gerechten und vollkommenen Johannisloge zur Verschwiegenheit im Oriente Pressburg 1872 – 1932. Im Selbstverlag, Druck Gebrüder Stiepel Reichenberg, 1932.*

²¹ ***. Eine Fahrt über die Grenze. In *Neue freie Presse*, 1887, č. 8031, s. 5, 6. 1. 1887.

²² DÉRER, Ivan. *Rozpomienky na starý Prešporok*. In Archiv Národného múzea v Prahe, fond Ivan Dérer, kr. č. 7, inv. č. 358, s. 37.

²³ K výstavbe Mestského divadla z roku 1886 v kontexte urbanizmu a plánovania výstavby mesta pozri HABERLANDOVÁ, K. – KRIŠTEKOVÁ, L. *Theatre Architecture in Bratislava in the Context of Cultural-Social Changes, Urban-Planning Concepts and Architectural Innovations over Three Centuries*. In MOJŽIŠOVÁ, M. (ed.). *Cultural and Artistic Transfers in Theatre and Music. Past, Present, and Perspectives*. Bratislava : VEDA, 2021, p. 114 – 138.

²⁴ K najnovším výskumom o hudobnodramatickej tvorbe Gézu Zichyho uvedenej v Prešporku na prelome 19. a 20. st. pozri LADIČ, B. Géza Zichy a Prešporok. In *Slovenské divadlo*, 2021, roč. 69, č. 1, s. 107 – 109.

²⁵ Viac pozri ZVARA, V. *Hudba a hudobné divadlo v Bratislave pred prvou svetovou vojnou a po nej. Aspekty a súvislosti*. In CHALUPKA, L. (ed.). *Príspevky k vývoju hudobnej kultúry na Slovensku*. Bratislava :

Nemecko-jazyčné periodiká v Prešporoku na sklonku 19. storočia

Tlačené médiá vychádzajúce v 19. storočí rozsiahlo informovali o umení a súčasne vytvárali vzory vedomostí, ktoré mal čitateľ ovládať. Správy zo sveta kultúry tvorili súčasť denníkov a boli obsahom verejnej komunikácie a spoločenských rozhovorov. Nebolo to inak ani v prípade Mestského divadla v Prešporoku, ktoré stálo v centre pozornosti čitateľov prešporskej tlače. Noviny vychádzali najčastejšie v dennej alebo týždennej periodicite, pričom v rámci vývoja nemecko-jazyčnej tlače v Hornom Uhorsku patrilo Prešporoku popredné miesto. V 18. storočí sa mesto stalo kolískou uhorskej nemecko-jazyčnej tlače, pričom podobne ako v iných oblastiach, aj tu možno badať silný vplyv zo strany Viedne, ktorá predstavovala spoločný „mediálny trh“. Na prelome 19. a 20. storočia bol Prešporok jediným mestom v Hornom Uhorsku, ktoré bolo schopné kvalitou a rozsahom nemecko-jazyčných denníkov konkurovať maďarskej tlači.

V druhej polovici 19. storočia vychádzalo v meste niekoľko nemecko-jazyčných novín. Historicky najstarším a zároveň dlhodobo fungujúcim nemecko-jazyčným denníkom, ktorý mal konzervatívno-liberálnu orientáciu, bol Preßburger Zeitung (1764 – 1929), dlhoročne podporujúci umenie a kultúru ako neoddeliteľnú súčasť spoločenského života čitateľov. Jednotliví referenti vo svojich textoch rozvíjali aj kultúrnu pamäť mesta, hudobnodramatické a činoherné kritiky dopĺňali poznámkami o významných predstaveniach v minulosti. Reflektovanie divadelného života vo Viedni a správy o novinkách uvádzaných na európskych javiskách prispievali k budovaniu obrazu Prešporoka ako významného kultúrneho mesta v kontexte ostatných provinčných uhorských miest.

Denník kontinuálne mapoval všetky oblasti súvisiace s tunajšou technickou a umeleckou divadelnou prevádzkou. V samostatnej rubrike vychádzali rozsiahle divadelné kritiky, ďalší priestor bol vyčlenený pre kratšie správy z divadelnej kancelárie. Rozsiahlu plochu v hlavnej časti novín zaberali sumáre zo zasadaní municipálneho výboru, pod ktorým fungovala divadelná komisia rozhodujúca o prenájme divadla. Denník počas nemeckých sezón bohato podporoval činnosť riaditeľa i jeho súboru a aj napriek námietkam k niektorým predstaveniam sa o nich vyslovoval celkovo pozitívne. V čase maďarských sezón do roku 1899 prevládali v kritikách zdržanlivý tón, pričom slabšie výkony pripisoval denník zlej organizácii divadelných spoločností pôsobiacich v provinčných uhorských mestách, nie samotným riaditeľom. Po roku 1902 sa frekvencia správ o Mestskom divadle počas maďarskej sezóny znížila. Dôvodom bol spor o divadlo v roku 1901, pri ktorom sa Preßburger Zeitung jasne postavil proti zrušeniu nemecko-jazyčných predstavení v Mestskom divadle. Politická situácia sa prijímala ako vývoj v krajine, avšak predstavenia v nemčine mali podľa denníka ostať zachované.²⁶ Po skončení sporu a výmene sezón bol spočiatku denník naklonený maďarskému divadlu, avšak so znižovaním počtu nemeckých predstavení prestával referovať o Mestskom divadle a priestor v novinách dostali iné kultúrno-spoločenské rubriky.

Stimul, 2009, s. 69 – 86; MOJŽIŠOVÁ, M. Hudobné divadlo v rokoch 1920 – 1928. In ŠTEFKO, V. (ed.) *Dejiny Slovenského divadla I*. Bratislava : Divadelný ústav, 2018, s. 303 – 338.

²⁶ Nur ein Theil des Theater-Komitee's. In *Preßburger Zeitung*, 1901, roč. 138, č. 44, s. 2, 14. 2. 1901.

Ďalším nemecko-jazyčným denníkom vychádzajúcim v Prešporku bol Westungarischer Grenzbote (1872 – 1919), reprezentant Strany nezávislosti. Uverejňoval kratšie i dlhšie kritiky a referáty počas nemeckej aj maďarskej sezóny, prinášal novinky z divadelnej kancelárie o pripravovaných predstaveniach a nezabúdal ani na správy z európskych divadelných scén. Referáty o maďarskom divadle možno označiť za dichotomické: miestami referenti vyzdvihovali maďarské predstavenia a prítomnosť maďarského divadla v Prešporku identifikovali ako znak pokroku a modernizácie, inokedy kritizovali jeho slabú úroveň. Týmto potvrdzovali, že podpora denníka smerujúca k zvyšovaniu počtu predstavení v maďarčine nereflektovala objektívny stav maďarských predstavení, ale bola súčasťou vládnych vyhlásení o národnom (maďarskom) umení. Čo sa týka nemecko-jazyčných predstavení, v porovnaní s kritikami v Preßburger Zeitung mali správy vo Westungarischer Grenzbote odľahčenejší charakter, miestami s nádychom senzácie. Zmieňovali sa o prešľapoch, ku ktorým došlo počas predstavení, alebo exponovane prezentovali to, čo Preßburger Zeitung považoval za nepodstatné.

V roku 1898 pribudol do portfólia významnej nemecko-jazyčnej tlače týždenník Preßburger Presse (1898 – 1928), ktorý sa orientoval na tzv. radikálne meštianstvo. Uverejňoval týždenné zhrnutia o divadelnom živote v Prešporku, pričom popri správach o Mestskom divadle dal priestor aj spomienkam významných prešporských umelcov vo vzťahu k ich rodisku a reminiscenciám na historické udalosti, čím v čase upevňovania sa maďarského charakteru mesta podporoval nemecko-jazyčné obyvatelstvo v jeho kultúrnych tradíciách.

Prešporské noviny písali o významných slávnostných udalostiach, ako aj o bežných predstaveniach, čím svojich čitateľov – stálych návštevníkov divadla – utvrdzovali v lokálpatriotizme a ich vlastnej dôležitosti. Obsah kritiky mohol prejsť od čisto informačného charakteru o predstavení k vzbudzeniu túžby po senzácii a zábave až k politickému presvedčeniu.²⁷ Referáty ku kľúčovým predstaveniam, akými boli premiéry, hosťovania známych umelcov alebo súborov či slávnostné predstavenia pri príležitosti národných sviatkov, prenikala angažovanosť redaktorov v lokálnej politike. Najvýraznejšie sa tento aspekt presadil po roku 1900.

Prešporskí operní kritici

Kontakt s Mestským divadlom mala väčšina redaktorov vyššie uvedených novín, keďže divadlo pravidelne navštevovali, buď ako členovia prešporských spolkov, alebo z pozície členov divadelnej komisie či iného služobného úradu. Viacerým z nich sa hudobné divadlo stalo predmetom hlbšieho záujmu. Spisovateľ a novinár Simon Julius Derra de Moroda (1861 – 1902), zakladajúci člen Prešporského spolku novinárov, v roku 1899 ako interný redaktor Preßburger Zeitung zostavil podrobný prehľad deväťročnej činnosti divadelného riaditeľa Emanuela Raula, jedného z posledných nemecko-jazyčných riaditeľov pravidelne uvádzajúcich operný repertoár. Externý spolupracovník Preßburger Zeitung Georg Theodor Murmann (1832 – 1896), účtov-

²⁷ FRITZ, B. Repertoirebildung und Kulturtransfer im Theater. Einleitung. In FRITZ, B. – SCHULZE, B. – TURK, H. (eds.). *Theaterinstitution und Kulturtransfer I. Fremdsprachiges Repertoire am Burgtheater und auf anderen europäischen Bühnen*. (Forum Modernes Theater: Schriftenreihe; Band 21). Tübingen : Gunter Narr Verlag, 1997, s. 26.

ník firmy Ludwig, člen slobodomurárskej lóže Mlčanlivosť a dlhoročný člen speváckeho spolku Liedertafel, referoval predovšetkým o operetných predstaveniach. Pod opernými kritikami Preßburger Zeitung sa na sklonku 19. storočia objavuje aj meno Dr. Friedricha Heftyho, taktiež člena slobodomurárskej lóže Mlčanlivosť. Texty spomínaných troch referentov sa vyznačujú opisnosťou diania na javisku, vrátane výkonov účinkujúcich. Absentuje v nich hlbšia komparácia kompozičnej práce či iných hudobno-historických a interpretačných súvislostí, čo však z hľadiska dnešného výskumu nebráni ich využitiu ako dobového informačného zdroja.

Čo sa týka denníka Westungarischer Grenzbote, na jeho čele stál právnik a spisovateľ Iván Simonyi (1838 – 1904). V operných kritikách uznával kvalitu nemecko-jazyčného umeleckého súboru, ale každú možnú príležitosť využil na podporu maďarského divadla. Ďalším dlhoročným referentom denníka bol spisovateľ a sekretár Prešporského spolku novinárov Otto von Fabricius (1857 – 1912), autor spisu *Das neue Theater*²⁸. Fabriciusove kritiky sa niesli v duchu motta denníka Westungarischer Grenzbote – „sloboda a pokrok“. Podobne ako Simonyi vedel oceniť kvalitné výkony nemecko-jazyčných sólistov, v textoch sa ale často pristavil pri mimohudobných javoch, ktorými boli nevhodné správanie zboristiek na javisku či odchod publika pred ukončením predstavenia, prípadne prezentoval informácie získané vďaka osobným kontaktom s divadelným riaditeľom a členmi jeho súboru.

Byť komentátorom operného diania ako súčasť spoločenského života mesta znamenalo približovať čitateľom výkony účinkujúcich a reakcie publika, no zanechať stopu v kultúrnej histórii mesta, v ktorej opera zohrala svoju nezastupiteľnú úlohu, znamenalo stať sa spolutvorcom operných dejín. K osobnostiam, ktoré túto rolu v Prešporoku okolo roku 1900 naplnili, patrili Ján Nepomuk Batka (ďalej ako Ján Batka), Josef Thiard-Laforest a ich mladší kolega Gustav Mauthner. Zatiaľ čo Thiard-Laforest zomrel pred rokom 1900 a nezažil zmenu v systéme prenájmu divadla ani následný spor v roku 1901, tak Batka spolu s Mauthnerom, ktorý nahradil Thiard-Laforesta, vo svojich kritikách zachytili vrchol nemecko-jazyčnej opery aj jej postupné odchádzanie v dôsledku maďarizácie divadla. Obidvaja boli svedkami príchodu českej opery v roku 1902, pričom Mauthner sa po roku 1920 mohol opäť stretnúť s českou opernou tvorbou v už zmenených politických pomeroch.²⁹

Hudobný skladateľ a dirigent Josef Thiard-Laforest (1841 – 1897)³⁰, rodák z Podunajských Biskupíc, napísal v porovnaní s Batkom a Mauthnerom podstatne menej operných kritik. S denníkom Westungarischer Grenzbote spolupracoval len príležitostne, nakoľko primárne pôsobil v rokoch 1881 – 1897 ako kapelník Cirkevného hudobného spolku (ďalej CHS), vyučoval hudbu na dómskej hudobnej škole a komponoval. Do roku 1884 bol zároveň dirigentom orchestra v starom Mestskom divadle postavenom v roku 1776, ktoré zbúrali v roku 1884 a nahradili novou divadelnou budovou. Najplodnejším obdobím v rámci jeho kritickej činnosti bola sezóna 1888/1889,

²⁸ FABRICIUS, O. von. *Das neue Theater in Preßburg*. Festschrift. Preßburg : Druckerei des Westungarischer Grenzbote, 1886.

²⁹ DUDEKOVÁ KOVÁČOVÁ, G. Zápas o mesto a jeho obyvateľov: Prešporok/Bratislava na prelome rokov 1918 a 1919. In *Bratislava. Zborník Múzea mesta Bratislavy*, 2019, zv. 31. Bratislava : Múzeum mesta Bratislavy, 2020, s. 132 – 159.

³⁰ LENGOVÁ, J. – SZÓRÁDOVÁ, E. Kapelníci Josef Kumlik, Karl Mayrberger, Josef Thiard-Laforest. In BARTOVÁ-KALINAYOVÁ, J. (ed.). *Hudobné dejiny Bratislavy. Od stredoveku po rok 1918*. Bratislava : Ars Musica; Katedra muzikológie FFUK, 2019, s. 280 – 282.

keď monitoroval operný repertoár uvádzaný počas nemecko-jazyčnej sezóny pod vedením riaditeľa Maxa Kmentta. Výkony angažovaných sólistov boli priemerné, ale Thiard-Laforest vedel samotnej kritike dodať pridanú hodnotu komentármi z hudobníckej praxe. Odkazy na skladateľské osobnosti a ich diela, ktoré mali súvis s daným repertoárom, aj na ich prepojenie s dobovou opernou kompozičnou praxou svedčia o Thiard-Laforestovom mimoriadnom rozhlade a nadaní. Ako mnoho iných kritikov sa konfrontoval s Wagnerovou tvorbou a názormi o speváckej či symfonickej povahe jeho diel.³¹ Upozorňoval čitateľov na aktuálne diskusie k novej opernej tvorbe prebiehajúce medzi hudobnými kritikmi. Súčasne si uvedomoval realitu pomerov vládnuccich v provinčných divadlách s obmedzenými financiami. Disponoval veľkou dávkou humoru, čo sa odrazilo na vtípných narážkach na lapsusy riaditeľa pri obsadzovaní sólistov³² či menšie i väčšie kolízie na javisku. Jeho texty nie sú preniknuté angažovanosťou v lokálnej politike, ako je to zrejme u Batku a Mauthnera. Sústredil sa predovšetkým na opernú tvorbu a jej tvorcov. Bolo by zaujímavé sledovať jeho kritickú činnosť v čase, keď do Prešporku v roku 1890 prišiel riaditeľ Emanuel Raul (vl. menom Emanuel Friedmann, 1843 – 1916), ktorý počas deväťročnej činnosti pravidelne uvádzal operný repertoár s členmi svojho súboru. Žiaľ, v tomto čase už Thiard-Laforest pre zdravotné problémy odchádzal z verejného života: dirigovanie CHS po ňom prevzal Ludwig Burger a operným referentom Westungarischer Grenzbote sa stal Gustav Mauthner (1869 – 1928), od deväťdesiatych rokov 19. storočia výrazná osobnosť prešporskej a neskôr bratislavskej tlače.

Dlhoročný hudobný referent Westungarischer Grenzbote a zároveň majiteľ koncertnej agentúry Gustav Mauthner usporadúval v Prešporku na začiatku 20. storočia koncertné vystúpenia významných hudobných umelcov, vrátane hostovania českého operného súboru z Národného divadla v Brne v roku 1902 a 1905. V zhode s vydavateľom Simonym podporoval prítomnosť maďarského divadla v Prešporku. V rámci viacerých umeleckých spolkov sa aktívne podieľal na kultúrnom živote mesta. Podobne ako Batka bol členom CHS, vo svojich recenziách však neodkazoval na činnosť tohto spolku. V jeho kritických textoch sa výrazne prejavila zmienená dvojpólovosť denníka Westungarischer Grenzbote, pričom pochvaly a kritika nemecko-jazyčných predstavení sa striedali často z neznámych dôvodov. Neraz prezentoval odlišný názor než jeho kolegovia z Preßburger Zeitung a tomu, čo považoval za už prekonané, nepriznal atribúty kvality. Príkladom je premiéra hudobnej rozprávky od Karla Goldmarka *Heimchen am Herd* (1896), ku ktorej riaditeľ Raul objednal nové dekorácie z dielne významnej viedenskej firmy Brioschi, Burghart a Kautsky. Na rozdiel od Batku sa Mauthner o tom zmienil len v krátkosti, bližšie túto romantizujúcu maľbu nekomentoval.³³ Kritizoval šablónovitosť vo vystupovaní sólistov, ako aj strnulosť ich speváckeho a hereckého prejavu.

Vo svojich textoch sa snažil priblížiť úrovni Batkových referátov, súčasne rád siahal k mimohudobným javom, napr. ku komentovaniu správania sa mladých atrak-

³¹ J. Th. L. [J. Thiard-Laforest]. Theater, Kunst und Literatur. „Der Troubadour“. In *Westungarischer Grenzbote*, 1888, roč. 17, č. 5435, s. 5, 3. 10. 1888.

³² J. Th. L. [J. Thiard-Laforest]. Theater, Kunst und Literatur. In *Westungarischer Grenzbote*, 1888, roč. 17, č. 5458, s. 4, 26. 10. 1888.

³³ M-r [G. Mauthner]. Theater, Kunst und Literatur. Das Heimchen am Herd. In *Westungarischer Grenzbote*, roč. 25, č. 8313, s. 6, 6. 12. 1896.

tívnych zboristiek na scéne. K operným premiéram písal rozsiahle referáty, v ktorých preukázal dobré hudobné vzdelanie a zorientovanosť v súdobej opernej tvorbe. V súlade s mottom *Westungarischer Grezbote* nepodporoval rozvíjanie tradície a kultúrnej pamäte, naopak, volal po zmene a modernosti. Napríklad, keď sa v januári 1896 konalo prvé uvedenie opery Ambroisa Thomasa *Mignon*, Mauthner v kritike skonštatoval, že išlo o naštudovanie dobrého diela, ktoré však prišlo do Prešporku príliš neskoro, keďže svetová premiéra sa odohrala už pred tridsiatimi rokmi.³⁴ Naopak, na účinkovanie dirigenta Bruna Waltera počas sezóny 1897/1898 si nevedel zvyknúť, mladého umelca označil za „hypermoderného, horkokrvného dirigenta“, ktorého niektoré operné predstavenia nekončili pred jedenástou v noci.³⁵

Dlhoročnou ikonickou osobnosťou denníka *Preßburger Zeitung* a centrálnou figúrou kultúrneho života v meste bol nesporne prešporský rodák Ján Batka (1845 – 1917).³⁶ Ako mestský archivár rozvíjal vo svojich textoch historické povedomie, ako syn skladateľa Jána Nepomuka Batku st. zase disponoval kvalitným hudobným vzdelaním a prehľadom. Keďže v rámci mesta zastával niekoľko dôležitých funkcií, býval prítomný na zasadaniach municipiálneho výboru. Zároveň bol členom elitného maďarského spolku *Toldy kör* a dobre sa orientoval v lokálnej i vládnej politike. Vo svojich kritických textoch vedel čitateľom strategicky podsunúť konkrétne mimohudobné posolstvo, napríklad, keď v čase rozhodovania o predĺžení nemecko-jazyčnej sezóny zdôrazňoval význam nemeckých hudobných osobností v dejinách opery. Alebo v prípade, keď sa uvažovalo nad vyriešením otázky hmotného zabezpečenia hudobníkov pôsobiacich v CHS, ktorí súčasne účinkovali v divadelnom orchestri, nezabudol Batka zdôrazniť historickú rolu Prešporka ako hudobného mesta. Nakoľko disponoval mimoriadnymi kvalitami a rozhľadenosťou v oblasti hudobného a operného umenia, stal sa rešpektovanou a vplyvnou osobnosťou v rámci Prešporka aj za jeho hranicami.

Jednou z charakteristík Batkovej hudobno-kritickej práce bola komplexnosť informácií o skladateľoch a interpretoch, ktoré získaval štúdiom dobových encyklopedických diel, ako aj početnými osobnými kontaktmi.³⁷ V kratšom či dlhšom kritickom texte dokázal zhrnúť hlavné črty kompozičnej práce skladateľa, začleniť ho do kontextu doby a štýlu a porovnať ho so súčasníkmi. Pred opernými premiérami zostavoval samostatné feuilletony, ktoré obsahovali dej opery, skladateľský zámer a recepciu diela v známych európskych mestách. O výkonoch sólistov hovoril v širších súvislostiach, analyzoval ich interpretačné umenie a v prípade naštudovania starších diel porovnával ich výkony s výkonmi tých, ktorí stvárňovali rovnaké postavy pred nimi. Nevyhol sa ani komparácii domácich výkonov s niektorou z osobností popredných európskych operných scén, ktoré opakovane osobne navštívil. Vychá-

³⁴ Mauthner. *Mignon*. In *Westungarischer Grenzboten*, 1896, roč. 25, č. 8010, s. 4 – 5, 29. 1. 1896.

³⁵ Mauthner. *Theater und Kunst. Der Schluss der deutschen Theatersaison 1897 – 1898*. In *Westungarischer Grenzboten*, 1898, roč. 27, č. 8715, s. 4, 1. 2. 1898.

³⁶ FRANCOVÁ, Z. – URDOVÁ, S. *Ján Batka (1845 – 1917) a Bratislava*. Sprievodca k výstave Múzea mesta Bratislavy, Múzeum J. N. Hummela. Bratislava : MMB, 2017; LENGOVÁ, J. Batka, Johann, János, Ján. [Heslo]. In FINSCHER, L. (ed.) *Die Musik in Geschichte und Gegenwart. Allgemeine Enzyklopädie der Musik*. Supplement. Kassel : Bärenreiter, 2008, stĺpec 37 – 38.

³⁷ Dôkazom je Batkova bohatá korešpondencia s poprednými osobnosťami umeleckého sveta. Porov. Archív mesta Bratislavy, Pozostalosti bratislavských rodín a osobností, Ján Nepomuk Batka, korešpondencia.

dzal z dobovej esteticko-kritickej praxe, preberal názory známych hudobných kritikov a estetikov (Eduard Hanslick, August Wilhelm Ambros) alebo dirigentov (Hans von Bülow, Hans Richter). Popri komentovaní speváckych výkonov pravidelne písal o divadelnom orchestri, kde pôsobili hudobníci z CHS. Nakoľko bol Batka dlhoročným tajomníkom tohto spolku, tvorili súčasť jeho operných kritik odkazy na spolkové koncerty.³⁸

K Mestskému divadlu mal Batka vzťah nielen z pozície operného referenta, ale predovšetkým z titulu člena divadelnej komisie, ktorá mala úzky kontakt s divadelnými riaditeľmi ako nájomcami budovy. V roku 1890, keď sa stal novým riaditeľom Emanuel Raul, sa začala pre Batku nová etapa spolupráce. S Raulom sa poznal zo slobodomurárskej lóže Mlčanlivosť, do ktorej riaditeľ vstúpil ešte pred svojím príchodom do Prešporku. Dôležitými referenciami na Raulovu činnosť bolo odporúčanie od Eduarda Hanslicka, ktorého Batka vysoko uznával.³⁹ Raul počas svojho pôsobenia uviedol šesťnásť operných novínok, pričom sa o ich výbere radil práve s Batkom. Výsledkom plodnej spolupráce boli kvalitné naštudovania a ich rozsiahla reflexia v prešporských denníkoch. Batka vysoko oceňoval Raulovu snahu o uvádzanie novínok vlastným operným súborom (rozumej, bez pozývania hostí), čo svedčilo o riaditeľovej šikovnosti angažovať kvalitných sólistov.⁴⁰

Spomínané rozvíjanie kultúrnej pamäte, ktorým sa vyznačoval *Preßburger Zeitung*, sa u Batku naplno prejavilo v kritických textoch k opere *Fidelio*. Raul uviedol dielo počas dvoch sezón, keď sa rozhodovalo o predĺžení jeho zmluvy o prenájme divadla (1892/1893 a 1895/1896). Beethovenova opera symbolizovala kultúrnu tradíciu mesta úzko spätú s nemecko-jazyčnou hudobnou tradíciou a jej opakované naštudovania v kľúčových momentoch mali podporiť boj o zachovanie nemecko-jazyčného divadla v Prešporku.⁴¹ Batka do kritik o *Fideliovi* opakovane pripojil aj odkaz na Beethovenovu omšu *Missu solemnis*, ktorej naštudovania v podaní CHS sa od roku 1835 stali ikonickými pre hudobné dejiny Prešporka. Súčasne podnecovali k takmer posvätej úcte voči tvorbe veľkého humanistu. Zo strany Batku išlo o ciele použítie kultúrnych symbolov odkazujúcich na hodnoty uznávané po desaťročia v meste, ktoré stálo na križovatke modernizačných zmien.

Záver

Ako ukazuje štúdia, operná kritika v Prešporku okolo roku 1900 mala podstatne rozsiahlejšiu úlohu než zanechať dôkazy o dobovej inscenačnej praxi. Tá pre nerozvinutosť opernej réžie trpela istou dávkou šablónovitosti a jej prekonanie bolo výzvou, ktorej čelili aj prešporskí kritici. Na jednej strane vo svojich textoch komentovali stožnenie sa sólistov s javiskovým odborom, do ktorého boli angažovaní (informáciu

³⁸ Pozri napr. J. B. [J. Batka]. Theater- und Kunst-Nachrichten. Stradella. In *Preßburger Zeitung*, 1891, roč. 128, č. 282, s. 4 – 5, 14. 10. 1891.

³⁹ J. B. [J. Batka]. Theater- und Kunst-Nachrichten. Der Zigeunerbaron (Dritter Abend der Direktion Raul.). In *Preßburger Zeitung*, 1890, roč. 127, č. 274, s. 5, 5. 10. 1890.

⁴⁰ J. B. [J. Batka]. Theater- und Kunst-Nachrichten. Faust. In *Preßburger Zeitung*, 1891, roč. 128, č. 286, s. 4, 18. 10. 1891.

⁴¹ LASLAVÍKOVÁ, J. Beethoven's oeuvre as an argument: Fidelio Staged by the Municipal Theatre at the End of the 19th Century and its Reception in the Context of the Beethoven Tradition in Pressburg. In *Hudební věda*, 2020, roč. 57, č. 2, s. 130 – 152, 244 – 245.

o odboroch spolu s menami sólistov uverejňovali noviny pred začatím sezóny), na druhej strane komentovali istú strnulosť v speváckych a hereckých prejavoch. Volanie po originalnosti v stvárnení postáv sa na sklonku 19. storočia prejavilo v postupnej zmene režijných poetík, ktorá sa naplno prejavila v 20. storočí a priniesla nové postupy v inscenovaní.

Z obsahu kritik vyplýva, že v dôsledku prebiehajúcich procesov modernizácie a industrializácie mesta sa texty vyznačovali istým napätím, a to medzi tradíciou (kritiky Jána Batku a Josefa Thiard-Laforesta) a volaním po zmene a modernosti (texty Gustava Mauthnera), čo v konečnom dôsledku možno označiť za atribút umeleckej kritiky na rozhraní 19. a 20. storočia. Poukazovanie na národné verzum lokálne umenie, príp. tradičné verzum moderné umenie súčasne odzrkadľovalo aj latentný boj nemecko-jazyčného a maďarského divadla v meste. V kritických referátoch sa ďalej ukazuje bohatá hudobná a hudobnodramatická aktivita s odkazmi na kultúrnu tradíciu bývalého korunovačného mesta, vyrastajúca z európskej hudobnej tradície. K opakovane používaným dôkazom o kultúrnosti Prešporka patrilo vyzdvihovanie domácich umelcov a ich pôsobenia za hranicami mesta. Takto sa lokálne médiá zapájali do posilňovania lokálpatriotizmu. Zároveň v nich rezonovalo poukazovanie na pravidelné návštevy významných umelcov a ich vystúpenia v miestnych koncertných sálach a divadle, ktoré mali svedčiť o dôležitosti Prešporka ako vyhľadávaného cieľa s kultúrnym publikom.

Napokon možno spomenúť silné prepojenie operného umenia a mecenášstva skrze dobročinné predstavenia, ktoré mali v prešporskom divadle dlhoročnú tradíciu. Išlo o využitie právomocí mesta, ktoré nariaďovalo riaditeľovi divadla ako nájomcovi mestskej budovy usporiadanie predstavení v prospech dobročinných mestských spolkov prevádzkujúcich sociálne zariadenia (katolícky meštiansky špitál a evanjelickú nemocnicu). Mestu mimoriadne záležalo aj na podpore mestského chudobinského fondu, predstavenia v jeho prospech zverilo magistrátnemu radcovi Theodorovi Kumlikovi (1854 – 1935), synovi skladateľa a prvého dirigenta CHS Josefa Kumlika (1801 – 1869). Program spravidla tvorili operné diela, čo naznačuje, že Theodor Kumlik pri výbere vychádzal z hudobnej tradície pestovanej v rodine. Aj v tomto prípade bola úloha tlače nezastupiteľná: od prvej správy o pripravovanom predstavení až po uverejnenie kritiky bolo kľúčové udalosť dostatočne dobre zmedializovať, aby bol výnos z predstavenia čo najväčší.

Operná kritika v Prešporku bola úzko spätá s lokálnou politikou, či už skrze jej tvorcov alebo okolnosti, za ktorých sa operný repertoár uvádzal. To jej dodávalo punc dôležitosti a pomáhalo nárokovať si na jej prítomnosť, a to aj v čase, keď mnohé provinčné divadlá v Hornom Uhorsku operu pravidelne neuvádzali, nakoľko išlo o finančne nákladnú záležitosť. Priblíženie práce popredných nemecko-jazyčných prešporských kritikov na prelome 19. a 20. storočia tak poodhaľuje ďalšie aspekty z dejín Mestského divadla sídliaceho v dnešnej historickej budove SND a ponúka odpovede na otázky o úlohe divadla vo formovaní sa kultúrnej identity mesta a jej obyvateľov.

FORMS OF GERMAN-LANGUAGE OPERA CRITICISM IN PRESSBURG AROUND 1900. STRATEGIES, THE MEDIA, PERSONALITIES

Jana LASLAVÍKOVÁ

With a high demand for the social presentation of the bourgeoisie in the course of the nineteenth century, opera production in European public theatres and its reflection in the daily press experienced an unprecedented boom. This was the case in Pressburg, too, where opera enjoyed a prominent place in the repertoire of German-language ensembles in around 1900. The *Preßburger Zeitung* and the *Westungarischer Grenzboten* dailies gave ample scope for the opera events of the Municipal Theatre and shaped the taste of the local audience through their reports and critiques. The most prominent opera critics included some central figures of social life in Pressburg: Ján Nepomuk Batka, Josef Thiard-Laforest, and Gustav Mauthner. Their texts reflected the developments in the opera and, at the same time, responded to the changing socio-political situation that brought about changes in theatre operations, too. In this way, opera criticism became a strategic tool for public discussions about the further course of theatre art in Pressburg.

Štúdiá vznikla v rámci projektu VEGA 2/0024/22 Divadlo ako priestor a nástroj spoločenskej zmeny a bola podporená projektom APVV-20-0526 Politická socializácia na území Slovenska v rokoch 1848 – 1993. Oba projekty sú riešené v Historickom ústave SAV, v.v.i.

LITERATÚRA

- ***. Eine Fahrt über die Grenze. In *Neue freie Presse*, 1887, č. 8031, s. 5, 6. 1. 1887.
- a.k.-. Abschiedsvorstellungen des böhmischen Opnensembles aus Brünn. In *Preßburger Zeitung*, 1902, roč. 139, č. 102, s. 3, 14. 4. 1902.
- BATKA, Johann – WODIÁNER, Emerich. *A Hummel-emplékszobor leleplezéséhez, Pozsony, 1887, évi október hó 16. Zur Enthüllung des Hummel-Denkmal in Pressburg, am 16. Oktober 1887. Pozsony-Pressburg* [1887].
- CASCUDO GARCÍA-VILLAROCO, Teresa (ed.). *Nineteenth-Century Music Criticism*. Turnhout : Brepols, 2017. 552 s. ISBN 978-2-503-57497-4.
- Die Krisis des Burgtheaters. Ein Pariser Brief vom Hermann Bahr. In *Deutsche Worte*, Wien, 1889, roč. 9, č. 2, s. 87 – 94.
- DÉRER, Ivan. *Rozpomienky na starý Prešporok*. In Archiv Národního muzea v Prahe, fond Ivan Dérer, kr. č. 7, inv. č. 358. 40 s.
- DUDEKOVÁ KOVÁČOVÁ, Gabriela. Zápas o mesto a jeho obyvatel'ov: Prešporok/Bratislava na prelome rokov 1918 a 1919. In *Bratislava. Zborník Múzea mesta Bratislavy*, 2019, zv. 31. Bratislava : Múzeum mesta Bratislavy, 2020, s. 132 – 159. ISBN 978-80-89636-42-6.
- FABRICIUS, Otto von. *Das neue Theater in Preßburg*. Festschrift. Preßburg : Druckerei des Westungarischer Grenzboten, 1886.
- FRANCOVÁ, Zuzana – URDOVÁ, Sylvia. *Ján Batka (1845 – 1917) a Bratislava*. Sprievodca k výstave Múzea mesta Bratislavy, Múzeum J. N. Hummela. Bratislava : MMB, 2017. 71 s. ISBN 978-80-89636-27-3.
- FRITZ, Bärbel. Repertoirebildung und Kulturtransfer im Theater. Einleitung. In FRITZ, Bärbel – SCHULZE, Brigitte – TURK, Horst (eds.). *Theaterinstitution und Kulturtransfer I. Fremdsprachiges Repertoire am Burgtheater und auf anderen europäischen Bühnen*. (Forum

- Modernes Theater: Schriftenreihe; Band 21). Tübingen : Gunter Narr Verlag, 1997, s. 11 – 32. ISBN 3-8233-5221-0.
- GAUČÍK, Štefan. Kultúrne stratégie elit Prešporskej I. sporiteľne (1883 – 1918). In HUDEK, Adam – ŠOLTÉS, Peter (eds.). *Elity a kontraelity na Slovensku v 19. a 20. storočí. Kontinuity a diskontinuity*. Bratislava : VEDA, 2019, s. 190 – 214. ISBN 978-80-224-1778-5.
- Geschichte der gerechten und vollkommenen Johannesloge zur Verschwiegenheit im Oriente Pressburg 1872 –1932*. Im Selbstverlag, Druck Gebrüder Stiepel Reichenberg, 1932.
- GOOLEY, Dana. From the Top: Liszt's Aristocratic Airs. In BERENSON, Edward – GILOI, Eva. *Constructing Charisma: Celebrity, Fame, and Power in Nineteenth-Century Europe*, New York; Oxford : Berghahn Books, 2010, s. 69 – 85. ISBN 978-1-84545-694-8.
- GLOCKOVÁ, Mária. *Hudobná kritika v dejinách*. Banská Bystrica : Akadémia umení, Fakulta múzických umení, 2007. 115 s. ISBN 978-80-89078-27-1.
- HABERMAS, Jürgen. *Strukturaandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*. Mit einem Vorwort zur Neuauflage. Suhrkamp-Taschenbuch Wissenschaft, 1990. 391 s. ISBN 978-3-518-28491-9.
- HABERLANDOVÁ, Katarína – KRIŠTEKOVÁ, Laura. Theatre Architecture in Bratislava in the Context of Cultural-Social Changes, Urban-Planning Concepts and Architectural Innovations over Three Centuries. In MOJŽIŠOVÁ, Michaela (ed.). *Cultural and Artistic Transfers in Theatre and Music. Past, Present, and Perspectives*. Bratislava : VEDA, 2021, p. 114 – 138. ISBN 978-80-224-1911-6.
- HUDEK, Adam – ŠOLTÉS, Peter – VÖRÖS, Ladislav. Úvod. In HUDEK, Adam – ŠOLTÉS, Peter (eds.). *Elity a kontraelity na Slovensku v 19. a 20. storočí. Kontinuity a diskontinuity*. Bratislava : VEDA, 2019, s. 9 – 30. ISBN 978-80-224-1778-5.
- J. B. [Johann Batka]. Theater- und Kunst-Nachrichten. Stradella. In *Preßburger Zeitung*, 1891, roč. 128, č. 282, s. 4 – 5, 14. 10. 1891.
- J. B. [Johann Batka]. Theater- und Kunst-Nachrichten. Der Zigeunerbaron (Dritter Abend der Direktion Raul.). In *Preßburger Zeitung*, 1890, roč. 127, č. 274, s. 5, 5. 10. 1890.
- J. B. [Johann Batka]. Theater- und Kunst-Nachrichten. Faust. In *Preßburger Zeitung*, 1891, roč. 128, č. 286, s. 4, 18. 10. 1891.
- J. Th. L. [Josef Thiard-Laforest]. Theater, Kunst und Literatur. „Der Troubadour“. In *Westungarischer Grenzboten*, 1888, roč. 17, č. 5435, s. 5, 3. 10. 1888.
- J. Th. L. [Josef Thiard-Laforest]. Theater, Kunst und Literatur. In *Westungarischer Grenzboten*, 1888, roč. 17, č. 5458, s. 4, 26. 10. 1888.
- KOPECKÝ, Jiří. Poslední opery Antonína Dvořáka a Zdeňka Fibicha: „asi tak jako“ Goldmarkova Královna ze Sáby. In *Opus musicum*, 2018, roč. 50, č. 3, s. 31 – 49. ISSN 0862-8505.
- KOPECKÝ, Jiří – KŘUPKOVÁ, Lenka. Olomouc's „Half-Year“ Provincial Theatre and Its Repertoire. In SCUDERI, Cristina – ZECHNER, Ingeborg. *Opera as institution: Networks and Professions (1730 – 1917)*. Zürich : LIT VERLAG GmbH & Co. KG Wien, 2019, s. 157 – 178. ISBN 978-3-643-96149-5.
- KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid. Dobročinné spolky a ich vplyv na podobu chudobinskej starostlivosti v Prešporku v prvej polovici 19. storočia. In DUDEKOVÁ KOVÁČOVÁ, Gabriela (ed.). *V supermarkete dejín. Podoby moderných dejín a spoločnosti v stredoeurópskom priestore*. Bratislava : VEDA; Historický ústav SAV, 2021, s. 295 – 315. ISBN 978-80-224-1897-3.
- LADIČ, Branko. Géza Zichy a Prešporok. In *Slovenské divadlo*, 2021, roč. 69, č. 1, s. 107 – 109. ISSN 0037-699X.
- LASLAVÍKOVÁ, Jana. *Mestské divadlo v Prešporku na sklonku 19. storočia. Medzi provinciou a metropolou*. Bratislava : Hudobné centrum; Historický ústav SAV, 2020. 356 [+217] s. ISBN 978-80-89427-47-5.
- LASLAVÍKOVÁ, Jana. Beethoven's oeuvre as an argument: Fidelio Staged by the Municipal Theatre at the End of the 19th Century and its Reception in the Context of the Beethoven Tradition in Pressburg. In *Hudební věda*, 2020, roč. 57, č. 2, s. 130 – 152, 244 – 245. ISSN 0018-7003.

- LASLAVÍKOVÁ, Jana. Theater Decorations in Pressburg in the Eighteenth and Nineteenth Centuries. In *Music in art : International Journal for Music Iconography*, 2020, roč. 45, č. 1 – 2, s. 155 – 192. ISSN 1522-7464.
- LENGOVÁ, Jana. Bratislavský spevácky spolok a jeho prvý zbornmajster Anton Strehlen. In *Musicologica Slovaca*, 2020, roč. 11 [36], č. 1, s. 34 – 61. ISSN 1338-2594.
- LENGOVÁ, Jana. Batka, Johann, János, Ján. [Heslo]. In FINSCHER, Ludwig (ed.). *Die Musik in Geschichte und Gegenwart. Allgemeine Enzyklopädie der Musik. Supplement*. Kassel : Bärenreiter, 2008, stlpec 37 – 38.
- LENGOVÁ, Jana – SZÓRÁDOVÁ, Eva. Kapelníci Josef Kumlik, Karl Mayrberger, Josef Thiard-Laforest. In BARTOVÁ-KALINAYOVÁ, Jana (ed.). *Hudobné dejiny Bratislavy. Od stredoveku po rok 1918*. Bratislava : Ars Musica; Katedra muzikológie FFUK, 2019, s. 274 – 282. ISBN 978-80-971672-5-7.
- MÁJEKOVÁ, Jana-Magdaléna. Prví virilisti a poslanci Prešporka: municipiálny výbor po reforme samosprávy v roku 1870. In DUDEKOVÁ KOVÁČOVÁ, Gabriela et al. *V supermarkete dejín. Podoby moderných dejín a spoločnosti v stredoeurópskom priestore*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV : Historický ústav SAV, 2021, s. 411 – 431. ISBN 978-80-224-1897-3.
- MANNOVÁ, Elena - DUDEKOVÁ, Gabriela. Úvod. Komu patrí Bratislava? Multietnické mesto ako miesto lokálnej, národnej a nadnárodnej reprezentácie. In DUDEKOVÁ, Gabriela (ed.). *Medzi provinciou a metropolou. Obraz Bratislavy v 19. a 20. storočí*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2012, s. 9 – 22. ISBN 978-80-89396-21-4.
- MANNOVÁ, Elena. Spoločenské elity Prešporka v 19. storočí: reprezentácie meštianstva v spolkovom živote a pri inscenovaní pohrebov. In *Bratislava. Zborník Múzea mesta Bratislavy*, 2016, zv. 28, s. 99 – 132. ISBN 978-80-89636-20-4.
- M-r [Mauthner]. Theater, Kunst und Literatur. Das Heimchen am Herd. In *Westungarischer Grenzboten*, roč. 25, č. 8313, s. 6, 6. 12. 1896.
- Mauthner. Mignon. In *Westungarischer Grenzboten*, 1896, roč. 25, č. 8010, s. 4 – 5, 29. 1. 1896.
- Mauthner. Theater und Kunst. Der Schluss der deutschen Theatersaison 1897 – 1898. In *Westungarischer Grenzboten*, 1898, roč. 27, č. 8715, s. 4, 1. 2. 1898.
- McCOLL, Sandra. *Music criticism in Vienna 1896 – 1897. Critically Moving Forms*. Oxford : Clarendon Press, 1996. 260 s. ISBN 978-0-19-816564-4.
- MOJŽIŠOVÁ, Michaela. Hudobné divadlo v rokoch 1920 – 1928. In ŠTEFKO, Vladimír (ed.). *Dejiny Slovenského divadla I*. Bratislava : Divadelný ústav, 2018, s. 303 – 338. ISBN 978-80-8190-039-6.
- Nur ein Theil des Theater-Komite's. In *Preßburger Zeitung*, 1901, roč. 138, č. 44, s. 2, 14. 2. 1901.
- TANCER, Jozef. Die Pressburger Moralischen Wochenschriften als Literaturvermittler. In FRIMMEL, Johannes – WÖGERBAUER, Michael (eds.). *Kommunikation und Information im 18. Jahrhundert. Das Beispiel der Habsburgermonarchie*. Wiesbaden : Harrassowitz Verlag, 2009, s. 381 – 390. ISBN 978-3-447-05918-3.
- THEOBALD, Tina. *Presse und Sprache im 19. Jahrhundert. Eine Rekonstruktion des zeitgenössischen Diskurses*. Berlin : De Gruyter, 2012. 375 s. ISBN 978-3-05-005705-7.
- THER, Philipp – NIEDEN, Gesa zur – MÜLLER, Sven Oliver – TOELLE, Jutta (eds.). *Oper im Wandel der Gesellschaft. Kulturtransfers und Netzwerke des Musiktheaters im modernen Europa*. Wien : Böhlau Verlag, 2010. 331 s. ISBN 978-3-205-78491-3.
- ZVARA, Vladimír. Hudba a hudobné divadlo v Bratislave pred prvou svetovou vojnou a po nej. Aspekty a súvislosti. In CHALUPKA, Lubomír (ed.). *Príspevky k vývoju hudobnej kultúry na Slovensku*. Bratislava : Stimul, 2009, s. 69 – 86. ISBN 978-80-89236-66-4.

Jana Laslavíková
Historický ústav SAV, v.v.i.
Klemensova 19
814 99 Bratislava
e-mail: jana.laslavikova@gmail.com